

**BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARINING O'QISH VA SAVODXONLIK DARAJASINI
OSHIRISHDA XALQARO BAHOLASH DASTURLARINING AHAMIYATI**

Muazzamxon Xodjayeva
Qo'qon universiteti boshlang'ich
ta'lim yo'nalishi 3-bosqich talabasi,
Odiljon Parpiyev
Ta'lim kafedrası katta o'qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada umumiy o'rta ta'lim maktablari boshlang'ich sinf o'quvchilarining o'qish savodxonligini shakllantirish va rivojlantirishda xalqaro tadqiqot materiallaridan foydalanishning afzalliklari, mamlakatimiz ilk marta ishtirok etgan PIRLS xalqaro baholash tadqiqotining ahamiyati, mazkur materiallardan o'qish savodxonligi darslarida foydalanish natijasida erishilgan natijalar tahlili bayon qilinadi. Shuningdek, mazkur tadqiqotni o'tkazishda e'tibor qaratilishi lozim bo'lgan jihatlar tilga olinadi.

Kalit so'zlar: funksional savodli shaxs, o'qish savodxonligi, xalqaro baholash tadqiqotlari, PIRLS xalqaro baholash dasturi, boshlang'ich ta'limda o'qish savodxonligi, matnni o'qish va tushunish.

Bugungi zamonaviy maktabning eng muhim vazifalaridan biri funksional savodli shaxsni shakllantirishdir. "Funksional savodxonlik" tushunchasi o'z ichiga oladigan jihatlarni ko'rib chiqaylik.

Funksional savodxonlik – bu shaxsning tashqi muhit bilan munosabatga kirishish, unga imkon qadar tezroq moslashish qobiliyatidir. Funksional jihatdan barkamol shaxs – bu o'zi mavjud bo'lgan jamiyatning qadriyatlarini, qiziqishlari, umidlariga muvofiq erkin harakat qiladigan shaxs. Funksional savodli shaxsning asosiy belgilari: mustaqil, bilimdon va odamlar orasida qanday yashashni biladigan, ma'lum fazilatlariga, asosiy shaxsiy sifatlarga ega bo'lgan odam. Bugungi kunda jamiyat zamonaviy o'qituvchi oldigan aynan shu sifatlarga ega shaxsni tarbiyalash vazifasini qo'yimoqda.

Ta'lim sifatini baholash bo'yicha turli xalqaro va mahalliy tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, aksar hollarda, ta'lim tizimi jadal o'zgarib borayotgan jamiyat talablariga javob berishga ulgurmayapti va o'quvchilarda tanqidiy, ijodiy fikrlash qobiliyati, jamoada ishlash hamda kundalik hayotda va ishlab chiqarishda foydalaniladigan yangidan-yangi texnologiyalarga moslashish kabi zarur ko'nikmalarni shakllantira olmayapti. Bilimlarni baholash usullarini isloh qilish ta'lim sohasidagi har qanday tizimli o'zgarishlarni amalga oshirishda muhim ahamiyatga ega. Chunki bu o'zgarishlar maktab bitiruvchilarini munosib hayot uchun zarur bo'lgan malakalar bilan qurollantira oladi.

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "Xalq ta'limi tizimida ta'lim sifatini baholash sohasidagi xalqaro tadqiqotlarni tashkil etish chora-tadbirlari to'g'risida" 2018-yil 8-dekabrda 997-sonli qarori [1] bilan ta'lim sifatini baholash bo'yicha xalqaro tadqiqotlarda ishtirok etish vazifalari belgilandi.

O'zbekistonning ta'lim sifatini baholovchi xalqaro miqyosdagi tadqiqotlarda ishtirok etishi ta'lim sifatini baholashning milliy tizimini yaratishda katta ahamiyatga ega. Ushbu tadqiqotlar natijasida olingan ma'lumotlar mamlakatimizda ta'limning sifati va uning jahon ta'lim tizimidagi nisbiy mavqei baholashga imkon beradi. Baholash tadqiqotida ishtirok etuvchi turli mamlakatlarning o'quv dasturlari, darsliklari va o'quvchilarning o'qishda erishgan natijalariga qo'yiladigan talablariga oid boy tahliliy materiallar mazkur mamlakat mutaxassislariga ta'lim mazmunini isloh qilish va ta'lim standartlarini yaratish borasida asosli qarorlar qabul qilishga yo'l ochadi.

Dunyoning yetakchi mutaxassisleri tomonidan ishlab chiqilgan pedagogik baholash texnologiyalaridan foydalanish O'zbekistonda ta'lim sifatini jahon standartlari darajasida baholashning milliy tizimini yaratish imkonini beradi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 29.04.2019dagi PF-5712-son Farmoni bilan tasdiqlangan "O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi tizimini 2030- yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi"ning birinchi bandida [2] PISA xalqaro tadqiqotida O'zbekistonning ishtirokini ta'minlash va 2030-yilga borib kuchli 30 talikka kirishga erishish maqsadli yo'nalish etib belgilangan.

Umumiy ta'lim sifatini xalqaro monitoring qilish tizimida ishtirok etishning dolzarbligi quyidagilar bilan belgilanadi:

- o'tkazilgan tadqiqotlarning yuqori ilmiy va texnik sifati tufayli ta'lim tizimini isloh qilish uchun xalqaro tadqiqotlar natijalaridan foydalanish;
- boshqa mamlakatlar bilan taqqoslash orqali ta'lim sifatini baholash imkoniyati;
- ta'lim sohasidagi milliy tadqiqotlar sifatini takomillashtirish;
- ta'lim sifatini baholash sohasida yangi metodika va texnologiyalarni ishlab chiqish.

O'tkazilgan xalqaro tadqiqotlar natijalariga ko'ra har bir mamlakat quyidagi ma'lumotlarga ega bo'ladi:

- xalqaro miqyosda mamlakatning o'rtacha balli;
- alohida guruhlar (gender farqlar, o'quv fani bo'limlari, o'quv faoliyati turlari va b.) bo'yicha aniqlangan ko'rsatkichlar;
- o'quvchilarning o'qishda erishgan natijalari darajalari;
- mamlakatda ta'limning o'zgarish tendensiyalari.

Ta'lim sifatini baholash bo'yicha asosiy xalqaro tadqiqotlar OECD Xalqaro iqtisodiy hamkorlik va rivojlanish tashkiloti (Organization for Economic Co-operation and Development) va IEA Ta'lim yutuqlarini baholash xalqaro Assotsiatsiyasi (International Association for the Evaluation of Educational Achievements) tomonidan olib boriladi.

Umumiy ta'lim sifati bo'yicha uchta asosiy xalqaro qiyosiy tadqiqot – PISA, TIMSS va PIRLS bir-birini to'ldiradi. Ushbu uchta tadqiqotni bir vaqtning o'zida o'tkazish ta'lim tizimi haqida to'liqroq ma'lumot beradi va uning turli tomonlarini baholaydi. PISA, TIMSS va PIRLS tadqiqotlari natijalarini taqqoslash boshlang'ich, va o'rta umumta'lim maktablarida o'qish, matematika va tabiiy fanlarni o'qitishning o'ziga xos xususiyatlarini ochib beradi va umumiy ta'lim sifatini xalqaro hamjamiyat tomonidan ishlab chiqilgan ta'lim ustuvorliklari nuqtai nazaridan baholaydi. Quyida boshlang'ich sinflarda o'qish savodxonligini baholovchi PIRLS xalqaro dasturini o'qish savodxonligi darslariga tatbiq etish usullarini ko'rib chiqamiz.

PIRLS – matnni o'qish va tushunish sifatini o'rganish (Progress in International Reading Literacy Study) xalqaro loyihasi turli mamlakatlardagi boshlang'ich 4- sinf o'quvchilarining matnni o'qish va tushunish sifatini taqqoslash imkonini beradi. Tadqiqotlar har besh yilda bir marta o'tkaziladi, 2001- yildan boshlab esa IEA shafeligida amalga oshirib kelinmoqda. Xalqaro tadqiqotlarni tashkil etish uchun barcha mas'uliyat Boston Chestnut Hill kollejiga (Massachusetts, AQSH) yuklatilgan. 2021- yilda IEA tomonidan o'tkazilgan tadqiqot PIRLS dasturining beshinchi siklidir. 2001-yildan beri PIRLS har besh yilda to'rtinchi sinf o'quvchilari o'rtasida o'tkaziladi. Innovatsion onlayn o'qish ma'lumotlarini baholash ePIRLS tizimi 2016- yilda joriy etilgan [3].

O'qish savodxonligi akademik muvaffaqiyatning asosidir va PIRLS yangi yoki qayta ko'rib chiqilgan strategiyalarning o'zlashtirishga qay darajada ta'sir qilishini o'rganish uchun qimmatli vositadir. PIRLS baholash dasturi o'qishning asosiy maqsadlari – badiiy o'qishda tajriba orttirish, ma'lumotga ega bo'lish va undan foydalanish hamda internetda ma'lumot qidirishni o'z ichiga olgan keng qamrovli tizimga asoslangan. 2021-yilning 5-14-aprel kunlari mamlakatimizda 4- sinf o'quvchilarining matnni o'qib tushunish darajasini baholash

bo'yicha ilk xalqaro tadqiqot o'tkazildi [4]. Tadqiqotda respublikamizdagi 180 ta maktabda tahsil oluvchi 5948 nafar 4-sinf o'quvchilari hamda ularning ota-onalari, maktab direktorlari va sinf rahbarlari ishtirok etdi. 2023-yil 16-mayda Boston kolleji va IEA qoshidagi TIMSS va PIRLS xalqaro tadqiqot markazi PIRLSning 2021-yilgi xalqaro hisoboti natijalarini ommaga e'lon qiladi. Ushbu so'nggi PIRLS sikli COVID-19 tufayli maktablarning yopilishi va darslarning to'xtatilishi fonida ma'lumotlarni to'plash uchun yagona xalqaro keng ko'lamli tadqiqot bo'ldi.

Mamlakatimizning PIRLS tadqiqotida ishtirok etishidan maqsad quyidagi bir qator savollarga javob olishdir:

- O'zbekistonlik boshlang'ich sinf bitiruvchilari boshqa mamlakatlardagi tengdoshlariga nisbatan qay darajada yaxshi o'qiydilar?

- O'zbekistonlik maktab o'quvchilari o'qish savodxonligining qaysi darajasiga ega?

- To'rtinchi sinf o'quvchilari o'qishni yoqtiradimi?

- O'qish savodxonligini rivojlantirishda oilaning o'rni qanday?

- Bugungi kunda mamlakatimiz maktablarida savodxonlikka o'rgatish jarayoni qanday tashkil etilgan?

- O'zbekistonda savodxonlikka o'rgatish jarayoni boshqa mamlakatlarga nisbatan o'ziga xos xususiyatlarga ega va agar shunday bo'lsa, bu xususiyatlar nimalarda ko'zga tashlanadi? Boshlang'ich ta'lim o'qituvchilari foydalanadigan o'qitish usullari boshqa mamlakatlardagi o'qituvchilar qo'llaydigan usullardan farq qiladimi?

Tadqiqot doirasida 4- sinfni tamomlayotgan o'quvchilarning o'qish sifati sinovdan o'tkaziladi, chunki mazkur to'rtinchi yil bolalar rivojlanishida muhim bosqich hisoblanadi – bu vaqtga kelib o'quvchilar o'qish savodxonligini shu darajada egallashi kerakki, bu malaka ta'lim olishning keyingi bosqichi uchun asosiy vositaga aylanishi zarur.

PIRLS tadqiqotlari o'quvchilar tomonidan o'quv mashg'ulotlari paytida va maktabdan tashqarida eng ko'p ishlatiladigan o'qishning ikki turini baholaydi:

- adabiy o'qish borasida tajriba orttirish maqsadida o'qish;

- ma'lumotni o'zlashtirish va undan foydalanish uchun o'qish.

Tadqiqotning konseptual qoidalariga muvofiq, badiiy va axborot matnlarini o'qishda o'qish qobiliyatlari to'rt guruhda baholanadi:

- aniq shaklda berilgan ma'lumotlarni topish;

- xulosalarni shakllantirish;

- axborotni sharhlash va umumlashtirish;

- matnning mazmuni, til xususiyatlari va tuzilishini tahlil qilish va baholash.

4-sinf o'qish va savodxonlik darslarida tadqiqot materiallaridan muntazam foydalanish natijasida olingan ma'lumotlar shuni ko'rsatadiki, to'rtinchi sinf o'quvchilarining 38 foizi nafaqat matndan ma'lumotni o'qishni, balki ushbu ma'lumotni jiddiy aqliy qayta ishlashni talab qiladigan o'ta murakkab darajadagi savollarga javob bera oladilar. Ular 800-1000 so'zdan iborat matnlarni bemalol o'qiydilar, mazmunini tushunadilar va sharhlay oladilar.

PIRLS xalqaro baholash mashqlaridan savodxonlik darslarida foydalanish natijalari shuni ko'rsatadiki, boshlang'ich 4- sinf o'quvchilarining matnlarni o'qish, bu matnlardan shaxsiy tajriba va bilimlarini oshirish maqsadida foydalanish borasida tayyorgarligi nisbatan past.

Xalqaro testning individual topshiriqlarini bajarish bosqichi tahlil qilinganda o'quvchilar duch kelgan ba'zi qiyinchiliklar aniqlandi. Xususan, natijalarni tahlil qilish shuni ko'rsatdiki, har qanday ma'lumotni aniqlashtirish kerak bo'lganda matnga murojaat qilish odatining shakllanmaganligi ikkita tipik muammoga olib keladi: birinchidan, o'quvchilar matnda keltirilgan ma'lumotlarni va o'zlarining shaxsiy tajribalari asosida egalik qiladigan ma'lumotlarni (taxminan 37%) yaxshi farqlamaydilar va, ikkinchidan, matndagi ma'lumotlarni taxminan, noaniq o'zlashtirish bilan cheklanadilar (taxminan 26%). Bolalarga

savollarga javob berishda doimiy ravishda matnga murojaat qilish, topshiriqlar qanday shakllantirilganiga e'tibor qaratishni o'rgatish juda muhim, chunki topshiriqlar deyarli har doim "Matnga tayanib...", "Matnga asoslanib...", "Matnda nima deyilgan..." shaklida beriladi.

Agar savol batafsil javobni talab qilsa, o'quvchilar (65% gacha) fikrlarni yozma ravishda ifodalash jarayoni bilan bog'liq qiyinchiliklarga duch kelishadi. O'qilgan matnni yaxshi tushunadigan o'quvchilar, ko'p hollarda, o'z fikrlarini ifoda etishda qiynalغانining guvohi bo'lishimiz mumkin. Ular topshiriqda qo'yilgan savolga javobni shakllantirishda qiyinchiliklarga duch kelishadi, masalan: "Kichkina qiz - ushbu hikoyadagi muhim timsol. Nima sababdan sodir bo'lgan barcha voqealarda uning o'rni juda muhimligini tushuntiring", "Nega fermerning do'sti burgutni uchishga majburlash uchun tog'larga olib chiqdi? Ikkita sababni ayting", "Nima uchun shisha idishga tuproq va qumni navbatma-navbat qatlam shaklida solish muhimligini tushuntiring", "Nima uchun yomg'ir chuvalchangi ustida o'tkazilgan tajribada kartoshka va piyoz bo'laklarini yerning yuqori qatlamiga qo'yish muhimligini tushuntiring".

Aynan qo'yilgan savolga javob berish o'quvchilarda qiyinchilik tug'diradi. "Ushbu uchta tajribadan qaysi biri sizga juda qiziq tuyuldi? Javobingizni tushuntirish uchun matndan foydalaning", "Matnning yog'och bitlarini o'rganishga bag'ishlangan qismidagi rasmga qarang. Ushbu rasm sizga tajriba o'tkazish uchun nima qilish kerakligini tushunishga qanday yordam beradi?"

Bolalar o'zining javobini batafsil yozishga qiynalishining sabablaridan birini shunday izohlash mumkin, ya'ni bolalar javobning aniqligi va javobni imlo qoidalariga muvofiq shakllantirish o'rtasidagi muvozanatni saqlashda qiynaladilar, bunda javoblarni baholashda imlo xatolari hisobga olinmasligini yodda saqlash muhim.

O'quvchilar, shuningdek, "savol ichidagi savollar"ni o'z ichiga olgan ko'p qismli javobni talab qiluvchi topshiriqlarni bajarishda qiyinchilikka duch kelishadi, masalan, "Hikoyaning boshida va oxirida loy bo'lagi turlicha his-tuyg'ularga ega edi. Ularni tasvirlab bering. Uning his-tuyg'ulari nima uchun o'zgarganini tushuntiring", "Anyaning harakatlaridan siz uning fe'l-atvorini bilib oldingiz. Anya xarakteriga xos bo'lgan bitta xususiyatni yozing. Javobingizni asoslash uchun uning qilgan ishidan ikkita misol yozing". Bolalar topshiriqning barcha qismlarini bajarmaydilar, faqat topshiriqda berilgan savollarning bir qismiga javob beradilar.

Yana bir muammo javoblardagi ba'zi rasmiyatchilik bilan bog'liq: ba'zida bolalar savolni shunchaki ko'chirib yozadilar, ba'zida ikkita misol keltirilishi kerak bo'lgan topshiriqlarda ular birinchi misolni ikkinchi qatorga ham ko'chirib yozadilar, bunda ular vaqt yo'qotadilar va, tabiiyki, takrorlangan javob uchun ball olmaydilar.

Natijalarni tahlil qilishda qayd etilgan yana bir muammo o'g'il va qiz bolalar natijalarida farq borligi (qizlarning o'rtacha ballari o'g'il bolalarning o'rtacha ballaridan yuqori) bilan bog'liq. Shu bilan birga, 4-sinf o'quvchilari bilan taqqoslaganda, nisbatan kichik sinflar o'rtasida bu bo'shliq darajasi ortgan. Olingan natijalar o'g'il bolalarning o'qishga bo'lgan qiziqishini rivojlantirish, ularga turli xil o'qish strategiyalarini o'rgatish va hokazolar uchun maxsus harakatlar zarurligini ko'rsatadi.

Natijalarni tahlil qilishda bizni nafaqat o'rtacha ball qiziqitirdi, balki eng zaif va eng kuchli o'quvchilar (yuqorida tavsiflanganlardan) o'qilgan matnni idrok qilishning qaysi darajasiga erishishiga ham e'tibor qaratdik. Eng zaif o'quvchilarning besh foizi (5-protsentil) o'rtacha 355 va undan past ballni (ushbu ko'rsatkich past darajaga to'g'ri keladi), eng kuchli o'quvchilarning besh foizi (95-protsentil) o'rtacha 522 va undan yuqori ballni (yuqori darajaga to'g'ri keladi) ko'rsatdi.

Ta'kidlash joizki, 2016- yildagi yuqori natijalar Shimoliy Irlandiya (673 ball), Angliya (678 ball) va Singapur (687 ball)ning eng yaxshi o'quvchilari tomonidan namoyish etilgan edi.

Bu shuni ko'rsatadiki, boshlang'ich ta'lim o'qituvchilari o'zlarining ilg'or o'quvchilariga o'qish savodxonligi darajasini yanada rivojlantirish uchun nisbatan murakkab topshiriqlar berib borishlari kerak. Bu borada A.Avloniy nomidagi Milliy tadqiqot instituti tomonidan ishlab chiqilgan xalqaro baholash dasturlari (PISA, TIMSS, PIRLS) doirasidagi topshiriqlar bilan ishlash ko'nikmasini shakllantirishga qaratilgan elektron tizim va video mahsulotlarni o'z ichiga olgan "STesting" elektron innovatsion platformasi o'qituvchilar uchun juda katta manba bo'lib xizmat qiladi.

Ta'lim sifatini baholash bo'yicha xalqaro tadqiqotlarni ko'rib chiqib, natijalarni sarhisob qilar ekanmiz, shuni ta'kidlash joizki, dunyo mamlakatlarida maktab o'quvchilarining o'qishda erishadigan natijalariga qo'yiladigan talablar, o'quv dasturlari va darsliklarning boy tahliliy materiallari pedagogik baholash sifatining xalqaro standartlarini ommalashtirishga, monitoring tadqiqotlari madaniyatini shakllantirishga yordam beradi. Yurtimizda ta'lim sifatini baholash markazlari tomonidan olib boriladigan ta'lim sifati bo'yicha ma'lum monitoringlarning aksariyati umumiy konseptual yondashuvlardan va xalqaro tadqiqotlar vositalarining alohida elementlaridan foydalanishi maqsadga muvofiqdir. Zero, ta'lim sifatini baholash bo'yicha xalqaro qiyosiy tadqiqotlarda O'zbekistonning ishtirok etishi mamlakatimizda ta'lim sifatini baholashning milliy tizimini yaratishda katta ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. 997-сон 08.12.2018. Xalq ta'limi tizimida ta'lim sifatini baholash sohasidagi xalqaro tadqiqotlarni tashkil etish chora-tadbirlari to'g'risida (lex.uz)
2. PF-5712-сон 29.04.2019. O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida (lex.uz)
3. PIRLS - Vikipediya (wikipedia.org)
4. <https://pirls2021.org/wp-content/uploads/2022/11/Uzbekistan.pdf>
5. PIRLS TADQIQOTIDA MATNLAR UCHUN BELGILANGAN MEZONLAR VA MATN XARITASI (cyberleninka.ru)
6. ЭФФЕКТИВНАЯ ПОДГОТОВКА УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ К МЕЖДУНАРОДНОМУ ИССЛЕДОВАНИЮ PIRLS – тема научной статьи по наукам об образовании читайте бесплатно текст научно-исследовательской работы в электронной библиотеке КиберЛенинка (cyberleninka.ru)
7. D.Norboyeva, "4-sinf o'quvchilarining o'qish savodxonligini baholash bo'yicha o'tkaziladigan xalqaro tadqiqotlarga tayyorgarlik ko'rish uchun daftar"
8. Открытая лекция. Ковалева Г.С. "Современные исследования качества образования (международные, национальные, региональные)"